

Een veerkrachtige samenleving

Over sociaal werk en transitie

Alma De Walsche in gesprek met Jef Peeters¹

*Tussen ecologie en de sociale problematiek staat er vaak een dik schot. Een groene levensstijl is voor de rijken, denkt men wel eens. Niets is minder waar, aldus Jef Peeters. Een ecologische crisis treft net de armen het meest. Bovendien zijn sociaal werkers goed geplaatst om de groene denkers bewust te maken van die sociale dimensie. Vanuit deze visie schreef Jef Peeters zijn boek *Een veerkrachtige samenleving. Sociaal werk en duurzame ontwikkeling*², waaraan meerdere coauteurs een bijdrage leverden.*

Jef Peeters: Het cliché dat duurzame ontwikkeling over milieu gaat en dus niet direct met sociale zaken te maken heeft, trof ik ook aan in de sociale school waar ik les gaf. De band tussen ecologie en de sociale dimensie is echter een realiteit. En daardoor zie je in het werkveld, onder meer in het opbouwwerk of het sociaal-cultureel werk, ontwikkelingen waarbij die band wel gelegd wordt. Dat gebeurt dan ondanks de opleiding in sociaal werk. Maar ook in de theorievorming van het sociaal werk zie je die leemte. En daar wilden we iets aan doen. Dank zij een onderzoeksproject, een lerend netwerk met docenten uit verschillende sociale scholen en mensen uit de praktijk en dit boek dat daaruit voortkwam, staan we vandaag al wel een stapje verder. Het binnenbrengen van duurzame ontwikkeling in de opleidingen voor sociaal werk is echt van start gegaan.

Was er hiervoor al een basis waarop men kon terugvallen?

Gelukkig hadden we een aantal belangrijke aangrijpingspunten. Sociaal werk is een beroep dat zich wereldwijd organiseert, zowel via de internationale beroepsvereniging als via de associatie van sociale scholen, onder andere met tweejaarlijkse wereldconferenties. In 2004 bracht een collega materiaal mee van een workshop over *ecological social work*, gegeven door een Amerikaan en een Canadees. Zij hadden al wat werk verricht in het invullen van de ecologische leemte in het sociaal werk.

De ecologische dimensie was ook niet helemaal een vreemde eend in de bijt voor het sociaal werk. Vanaf zijn vroegste theoretische ontwikkeling behoort contextueel denken tot de kern van het sociaal werk. Eén basisidee is het kijken naar mensen via het concept van *person-in-environment*: mensen situeren zich in een sociale omgeving, hun gezin, hun buurt, hun verenigingen, school- of werkomgeving, gemeente... Een andere denkwijze is die van de Chicagoschool van Jane Addams. Vanuit de idee van *urban ecology* heeft het sociaal werk ook oog voor de fysische context. Die is bijvoorbeeld belangrijk voor het verbeteren van de levenskwaliteit in een buurt.

In de jaren 1970 krijgt de ecologische systeemtheorie ook een vertaling in de sociale wetenschappen en wordt zo door het sociaal werk opgepikt. Ze wordt gebruikt om de relatie en interacties van individuen met hun context beter te kunnen beschrijven. Maar ondanks dat het wel 'ecologische systeemtheorie' genoemd wordt, beperkt men zich in de praktijk veelal toch tot de sociale context.

Vanaf de jaren 1970 heeft ook het ontstaan van een radicale ecologische beweging invloed op het sociaal werk. Vooral in Duitsland ontstaan er in de jaren 1980 ideeën over een 'ecosociale benadering', maar die verdwijnen weer naar de achtergrond. Maar met het verscherpen van de ecologische crisis zie je vandaag nieuwe theorievorming. Mensen pikken de verschillende lijnen uit het verleden opnieuw op – de *urban ecology*, het ecologische systeemdenken en de radicale ecologie – en brengen die samen in een nieuwe synthese. Vanuit Noord-Amerika krijgen we zo het *ecological social work* aangereikt, en in Europa zijn er projecten die de *eco-social approach* verder ontwikkelen. Dat waren onze twee belangrijke vertrekpunten.

U behoudt wel de term 'duurzame ontwikkeling', die ook zwaar beladen is geraakt.

Ik wil daarmee heel bewust een interpretatie neerzetten van een begrip dat stilaan ingeburgerd is geraakt. Duurzame ontwikkeling is immers een politiek begrip. Alle belangrijke maatschappelijke concepten, sociaal-filosofische concepten die vorm geven aan de oriëntatie van de samenleving, zijn politieke concepten. Zoals vrijheid en rechtvaardigheid is ook duurzaamheid zo'n concept. Die begrippen kunnen op een verschillende manier ingevuld worden en daar is een ideeënstrijd over. Maar het is niet omdat die ideeënstrijd er is, dat men het begrip moet wegwerpen. Ook het begrip 'ontwikkeling' is een politiek concept. Je kan bijvoorbeeld wel zeggen dat de dominante 'ontwikkelingsgedachte' in een bepaalde modernistische lijn zit, maar er is wel ontwikkeling nodig. Zo moeten politieke begrippen dus telkens opnieuw geïnterpreteerd en ingevuld worden in veranderende historische contexten, en vanuit de richting waarin je met de samenleving wil gaan.

Bovendien is duurzame ontwikkeling via VN-rapporten en -conferenties op de maatschappelijke agenda gekomen. Het staat nu ook in onze grondwet, in de Vlaamse wetgeving en in allerlei beleidsteksten. Het is dan niet de beste optie dat nu overboord

te gooien. Je moet die realiteit wel aangrijpen en zeggen: waarover gaat dat? En dat proberen we in het boek voor het sociaal werk te doen.

Heel vaak ervaart men het ecologische discours als tegengesteld aan de sociale problematiek. ‘Zonnepanelen zijn voor rijke mensen’, zegt men dan.

Dat heeft ook te maken met de milieubeweging zelf, omdat die te eng gefocust is. Duurzaamheid en duurzame ontwikkeling gaat voor mij over de kwaliteit van de samenleving. En die kwaliteit hangt nauw samen met de natuurlijke omgeving. De ecologische crisis maakt dat nog eens heel duidelijk. Je kunt geen kwaliteitsvolle samenleving hebben als je niet afstemt op de natuurlijke omgeving. En als we voortdoen zoals we bezig zijn, dan zal er ook voor de armen niets meer zijn. De ecologische voetafdruk drukt dat uit: we overschrijden de draagkracht van de aarde, en de welvaart die we via dat beslag op het ecosysteem realiseren is ook heel ongelijk verdeeld. Het is dus een dubbel probleem dat we in zijn samenhang moeten aanpakken. De confrontatie met de ecologische grenzen radicaliseert immers ook de eis tot herverdeling: wanneer de natuurlijke hulpbronnen beperkt zijn, dan is een te grote voetafdruk ook een afname van levensmogelijkheden van anderen. Ook de rechtvaardigheidsproblematiek moeten we vandaag dus benaderen vanuit die ecologische dimensie. Anders zitten we grondig naast de kwestie waar de samenleving vandaag om draait. Als contextdenkers moeten sociaal werkers dit opnemen als uitdaging.

De definitie van duurzame ontwikkeling uit het *Brundtlandrapport* (1987) neemt die dubbele dimensie wel mee. Maar gaandeweg gaat het dominante denken over duurzaamheid rond technologie en economie draaien en men vergeet de sociale dimensie. Men weet dus ook niet goed wat die sociale agenda van duurzame ontwikkeling allemaal inhoudt. Het is nu net vanuit zijn traditie van contextueel denken, dat het sociaal werk heel wat kan aanreiken om de sociale dimensie op de agenda van duurzame ontwikkeling te houden. Enerzijds is er het rechtvaardigheidsvraagstuk, maar ook het ontwikkelen van een nieuw denken over welzijn is cruciaal. Het gaat om de kwaliteit van de samenleving en daarom moeten we vanuit de ervaring van de ecologische crisis welzijn herdefiniëren. We moeten weg van een idee waarin welzijn al te zeer afhankelijk is van een steeds groeiende materiële welvaart. En sociaal werk is vanuit zijn (internationaal geformuleerde) missie net gericht op welzijn.

Een centraal concept in het boek is ‘empowerment’. Hoe verbind je dat daarmee?

Ik wil daarvoor nog eens verwijzen naar de missie van het sociaal werk. Het streven naar beter welzijn wordt daarin gezien als een proces van *‘empowerment and liberation’*. Het gaat om een proces van sociale verandering met een duidelijke emancipatorische focus. Een proces dat dus ingaat tegen heersende dominantieverhoudingen, met andere woorden een politiek proces. Een van de lijnen in het boek is dan ook dat bij uitstek de sociale dimensie van duurzame ontwikkeling het politieke karakter ervan op de voorgrond brengt. De sociaalwerktheorie verbindt in haar concept van *empowerment* het persoonlijke en het politieke niveau. Het gaat immers om het genereren van *power* voor sociale verandering. Handelingsvermogen als macht tot verandering komt tot stand waar mensen en groepen hun mogelijkheden bundelen. Empowerment gaat zowel om dat proces als om het resultaat ervan. Het moet tot uiting komen in vormen van reële sociale verandering op diverse niveaus. Het gaat bij empowerment dus om een positief begrip van macht dat gebaseerd is op gemeenschapsontwicke-

ling en evenwaardig partnerschap tussen mensen. Het staat dus tegenover macht als dominantie.

Maar net zoals duurzame ontwikkeling is ook *empowerment* een politiek begrip waarover een maatschappelijke ideeënstrijd bestaat, en waar het sociaal werk moet vechten voor zijn interpretatie en gebruik ervan. We stellen immers vast dat het begrip vandaag onteigend wordt door het te individualiseren. In die zin hoor je het gebruiken door onder andere ministers en andere beleidsverantwoordelijken.

Iemand met te weinig troeven op de arbeidsmarkt voor een opleiding naar de VDAB sturen om zijn competenties verhogen, is niet wat je bedoelt.

Precies! Die zuiver op het individu gerichte benadering is geen empowerment. Je vindt dat sterk in een neoconservatief discours dat alle klemtoon legt op individuele verantwoordelijkheid. Bart De Wever, hierin een volgeling van de Britse psychiater Theodore Dalrymple³, doet dat bijvoorbeeld. Maar ik hoorde hem onlangs in een interview wel het begrip 'empowerment' hanteren, wat mijns inziens een oneigenlijke invulling is. De ethiek van empowerment gaat uit van een 'gedeelde maar gedifferentieerde verantwoordelijkheid'. Zich vormen kan dan natuurlijk wel van belang zijn, maar het gaat erom tegelijkertijd netwerken te bouwen of te verstevigen, mensen samen te brengen om ook sociale veranderingen te realiseren.

Dat is een pleidooi voor een bottom-up model van sociale verandering?

Empowerment is inderdaad gestoeld op participatie en coöperatie van onderop. Maar we mogen niet naïef zijn over de reële wereld en de beperkingen van het denken in win-win-termen. Het plaatje is complexer.

Anneleen Kenis levert in het boek een kritische bijdrage over de verschillende modellen voor sociale verandering die vandaag in het denken over transitie gangbaar zijn. Zij

Tot nu toe werd de verhouding tussen sociaal werk en beleid vooral gedacht als de noodzaak tot het 'signaleren' van problemen. Maar de nieuwe dominantie van een model van individuele verantwoordelijkheid brengt het klassieke sociaal werk in de verdrukking. Meer maatschappelijke actie is dan aangewezen.

bespreekt onder andere de idee van de *Transition Towns* om een duurzaamheidstransitie te realiseren vanuit lokale initiatieven. Ook al kan je met de goodwill van lokale partners heel wat stappen zetten in het realiseren van lokale veerkracht, toch lijkt deze visie te optimistisch als het om het verkrijgen van veranderingen op grotere schaal gaat. Vanuit het oogpunt van sociaal werk is het overigens cruciaal om vast te stellen dat het denken in vooral termen van win-winmogelijkheden van coöperatie, te weinig ruimte laat voor de rechtvaardigheidsproblematiek.

De vraag is of je dan echt in staat bent om mensen die in de marginaliteit zitten, mee te nemen in het veranderingsproces. Het creëren van een meer inclusieve samenleving is net een heel eigen opgave voor het sociaal werk. Daarvoor moet het ruimte krijgen en heeft het de steun van de samenleving nodig om verbanden te kunnen leggen, en zo nodig af te dwingen, met overheden en beleid. Je kan van alles opbouwen in een stad of gemeente, in sociale wijken en buurten... maar als men op een bepaald moment niet de steun krijgt van het bestuur, dan moet men zich niet teveel illusies maken over de 'duurzaamheid' van die initiatieven. Empowerment als vermogen tot verandering betekent dus noodzakelijk ook tegenmacht opbouwen om dominantieverhoudingen te kunnen counteren.

Een van mijn stellingen is dat het sociaal werk zich voor zijn maatschappelijke agenda moet versterken door verbindingen aan te gaan met bredere sociale bewegingen. Tot nu toe werd de verhouding tussen sociaal werk en beleid vooral gedacht als de noodzaak tot het 'signaleren' van problemen, bijvoorbeeld door medewerkers van OCMW's en CAW's. Als je naar de bredere context kijkt, is dat een model dat goed past binnen de verzorgingsstaat... En dus opgaat voor zover die verzorgingsstaat min of meer tot de maatschappelijke consensus behoort. De sociaal werker moet er dan vooral voor zorgen dat mensen gebruik kunnen maken van de rechten die de verzorgingsstaat hen toekent. Maar het neoliberalisme heeft die context grondig veranderd. Mensen worden in de marginaliteit geduwd: wie niet op eigen kracht mee kan, laat men maar vallen. De nieuwe dominantie van een model van individuele verantwoordelijkheid brengt het klassieke sociaal werk in de verdrinking. Meer maatschappelijke actie is dan aangewezen.

Een andere visie op welzijn is te vinden in de kwaliteit van onze relaties, zowel met andere mensen als met de natuurlijke omgeving.

U pleit ook voor een paradigmaverandering. Dat is meer dan schotten weghalen tussen de verschillende dimensies van duurzame ontwikkeling.

Dat heeft te maken met het dubbele dilemma van de voetafdruk: we overschrijden ecologische grenzen, en de welvaart is bovendien erg onrechtvaardig verdeeld. Dat is wat ook het 'systeem van de schaarste' genoemd wordt. Je geraakt daar alleen uit als je het systeem verandert. En dat heeft met structuren te maken, maar hangt ook samen met onze verwachtingspatronen, hoe we naar het leven kijken, wat we een zinvolle invulling vinden. Paradigmaverandering betekent een wijziging van basisideeën over mens en wereld die in de moderniteit gevormd werden, en van verwachtingspatronen die binnen het vooruitgangdenken gestalte hebben gekregen. Dat genereert verwachtingen die we niet waar kunnen maken, en waarvan we nu de grenzen ervaren. Zo is een van de cruciale ideeën die van een maatschappelijke tweetrapsraket: we moeten eerst de productiekrachten ontwikkelen en dan kunnen we overvloed genereren, die we vervolgens kunnen herverdelen. De ecologische crisis wijst erop dat dit een illusie is.

De moderne gedachte projecteert het idee van een oneindige ruimte en tijd, en die wordt geprojecteerd op de fysische werkelijkheid, wat ook de idee van oneindige productie mogelijk maakt. Maar we worden vandaag 'teruggesmeten' en erop gewezen dat in het perspectief van onze levens ruimte en tijd ingeperkt zijn. Als individu kunnen we ons niet alles permitteren, en richten we ons beter op de andere.

Het is bijvoorbeeld interessant om op te merken dat net op dit punt iemand als Rudolf Bahro – communistisch dissident in Oost-Duitsland, later medestichter van Die Grünen – de overstap maakt naar een socialistisch ecologisme. Er is volgens hem geen ondergrens van industriële ontwikkeling waarboven het socialisme pas mogelijk wordt, maar wel een bovengrens waarboven het niet meer mogelijk is. Net het teveel is een hinderpaal voor rechtvaardigheid. Of nog anders: de verwachtingen van de groeisamenleving gaan met onze goede bedoelingen op de loop.

De noodzaak tot een paradigmaverandering draait fundamenteel om die knoop. Om de dubbele knoop van rechtvaardigheid en ecologische crisis te ontwarren, heb je een andere invulling van welzijn nodig, een invulling die niet afhankelijk is van grote materiële welvaart. Onderzoek wijst uit dat, wanneer een zeker niveau is bereikt, nog meer materieel bezit geen extra welzijn meer toevoegt. We stellen daarom dat een

andere visie op welzijn te zoeken is in de kwaliteit van onze relaties, zowel met andere mensen als met de natuurlijke omgeving.

De idee van 'verbondenheid' staat nogal centraal in mijn voorstelling van de nodige paradigmaverandering. Aan de kant van de feiten toont de ecologische crisis dat we in een situatie van 'lotsverbondenheid' zitten. En dat niet alleen met andere mensen. Ons leven hangt ook af van het leven van andere soorten. We zijn daarom beter af wanneer we de noodzaak erkennen om ons op de ander te richten. De moderne gedachte projecteert het idee van een oneindige ruimte en tijd, en die wordt ook geprojecteerd op de fysische werkelijkheid, wat ook de idee van oneindige productie mogelijk maakt. We lopen vandaag met onze kop tegen de muur, we worden teruggesmeten en erop gewezen dat in het perspectief van onze levens ruimte en tijd ingeperkt zijn. Als individu kunnen we ons niet alles permitteren, en richten we ons beter op de andere.

De idee van feitelijke lotsverbondenheid stelt ons voor een serieuze opdracht. Hoe gaan we dat waarmaken in onze samenleving en haar structuren? En wat betekent dan de aanwezigheid van de ander voor ons welzijn? Hoe essentieel is dat? Wij zijn geen vrije individuen die zichzelf maken, of hun eigen identiteit creëren, in een onbeperkte ruimte. Wij liggen niet aan de oorsprong van onszelf. Mensen leven altijd al in een context met anderen: anderen zijn er al voor je er zelf bent; je wordt geboren in een context... Iemand worden is niet 'jezelf maken', maar is ook geen pure socialisatie. De bron van wie je bent en van de betekenis van je leven, ligt in het samenspel met die anderen. Daarom zegt Hannah Arendt dat je nooit de auteur bent van je eigen levensverhaal. De betekenis van je leven is afhankelijk van verhalen die anderen over jou vertellen, en van de erkenning die daaruit spreekt.

Wat is een veerkrachtige samenleving voor u?

Het gaat om de kwaliteit van de samenleving. En daarin speelt een dubbele argumentatie. Om te beginnen moet je een functionerende samenleving hebben. Het ecologische systeemdenken helpt ons hier, anders dan het mechanistische denken uit de moderniteit, om op een nieuwe manier over een samenleving te gaan denken. Die is immers complex en kent allerlei terugkoppelingen. Ecologisch systeemdenken beschrijft veerkracht daarbij als een belangrijke kwaliteit van een leefbaar systeem. Zonder veerkracht heeft een systeem geen aanpassingsvermogen aan veranderingen. Het gaat dus om een kwaliteit die zeer belangrijk wordt in het kader van een sociale transitie.

Een samenleving moet dus functioneren. Maar dat is niet voldoende. Je moet ook weten welke richting je ermee uit wilt. En dat gaat om morele inhoud. Veerkracht als dusdanig betekent niet vanzelf ook rechtvaardigheid. Het betekent alleen dat je samenleving in staat is om zichzelf in stand te houden. Zo blijkt het kapitalistische systeem nogal veerkrachtig te zijn omdat het in zijn geschiedenis meerdere crisissen te boven is gekomen. Een belangrijke vraag is daarom of de mondiale financiële en economische crisis betekent dat het bestaande systeem zijn veerkracht aan het verliezen is, of dat bij wijze van spreken de rek op is.

Functionele kwaliteit moet dus ook geduid worden: waarvoor dient de veerkracht die we nastreven? Voor ons staat die in functie van sociale verandering, niet voor een inpassing in een nieuwe ronde van de kapitalistische groei-economie. Veerkracht hebben we nodig om gewapend te zijn voor veranderingsprocessen naar meer

rechtvaardigheid en welzijn. Dat is het eerste morele argument. Maar er is meer. Uit de systeemtheorie leren we dat veerkracht gebaseerd is op de diversiteit aan mogelijkheden, entiteiten en processen in de samenleving, en de verbindingen die daartussen gelegd worden. Het belang van diversiteit brengt ons bij een tweede moreel argument: dat van de erkenning en het recht op participatie. Het gaat om de gelijkwaardigheid van elk individu, en de kansen die het moet krijgen om in verbinding te komen met anderen in allerlei soorten groepsverbanden. Ook op dat vlak heb je diversiteit nodig. Het erkennen van diversiteit en van het recht op participatie kan zo mee ingezet worden om de samenleving te veranderen.

Ik wil hier nog eens terugkomen op empowerment. Het concept van veerkracht uit het systeemdenken helpt ook om empowerment als een proces op meerdere niveaus (*multilevel*) te hanteren. De samenleving kan je zien als een gelaagdheid van verbanden en in elkaar grijpende systemen, dat zelf ingebed is in een ecosysteem. Die gelaagdheid begint bij het individu in zijn relationele context en gaat dus tot het hoogste structurele niveau. Voor sociale verandering is het nodig al die niveaus te bespelen. En daarbij is telkens ook het veerkrachtconcept van belang. Mijn pleidooi voor een grotere netwerkvorming tussen allerlei sociale spelers, zoals tussen sociaal werk en sociale bewegingen, wordt in het boek vanuit die achtergrond onderbouwd.

Noten

- 1 Een sterk ingekorte versie van dit interview verscheen eerder in *Mo**, november 2010.
- 2 Peeters, J. (red.) (2010), *Een veerkrachtige samenleving. Sociaal werk en duurzame ontwikkeling*, EPO, Berchem.
- 3 Cf. Peeters, J. (2008), 'Empowerment. Een antwoord op het pleidooi voor verantwoordelijkheid', in: J. Zeedijk & P. Van Bortel (red.), *Bedrogen door de elite? Kritische beschouwingen bij Theodore Dalrymples cultuuranalyse*, Pelckmans, Kapellen, 72-82.